

chanser att bli inflytelserik om Johansson hade vågat mer i sin analys.

*Jonas Otterbeck,
Professor, Lund*

Åke Jonsson (red.), *Motstånd och förvandling. Gudstjänst på självförverkligandets marknad*. Örebro: Marcus förlag, 2015. 168 sid.

Equemeniakyrkan inledde hösten 2013 arbetet med att ta fram en ny kyrkohandbok. Starten var en upptaktsdag med inbjudna föreläsare med uppgift att fördjupa och inspirera förståelsen av varför den kristna kyrkan firar gudstjänst. Föreläsarna speglade en ekumenisk bredd. Flera av föreläsningarna har samlats i *Motstånd och förvandling*.

Boken inleds med ett förord av Sofia Camnerin, pastor, TD och biträdande kyrkoledare i Equemeniakyrkan. Camnerin tecknar det sammanhang där kyrkohandboken växer fram. Sverige brukar beskrivas som ett av de mest sekulariserade länderna i världen. Bakgrunden till detta finner Camnerin bland annat i en enhetskultur som drivit fram viljan till frigörelse. Folkhemsbygget med den starka tilltron till det sekulära förnuftet utgör ytterligare en aspekt. Parallellt med detta ser hon hur religiösa praktiker växer fram i och utanför kyrkorna. Människors sökande efter tro och mening har inte försvunnit. Relationen till religiösa sammanhang är däremot svagare. Kyrkobyggnaderna och omsorgen om dessa vittnar om en fysisk religiositet synlig i våra samhällen. Att kyrkohandboken formas i en globaliserad värld av mångfald och migration är ett faktum Camnerin framhåller tillsammans med tecken på närmande och dialog mellan kyrkorna. Sofia Camnerin binder samman den egna kyrkans gudstjänstarbete med Kyrkornas Världsråds inriktning på Jesu fredsbudskap som den kristna trons ledstjärna och kärna. I gudstjänsten ges människan möjlighet att uttrycka och erfara relationen till det gränslösa i rit, tillbedjan, erfarenhet och mystik. Camnerin beskriver gudstjänsten som möte med Jesus Kristus och möjlighet till förvandling av mig, dig och världen.

I antologins första artikel skriver den katolske biskopen Anders Arborelius om att leva liturgiskt. Allt som är vibrerar av tillbedjan till Skaparen, menar Arborelius. Tillsammans med skog och hav, växter, djur och solsystem tillber människan. Människans liturgiska vara är del av hennes värdighet. Vi kan också konfronteras med själens dunkla natt i vårt böneliv. Det kan vara en utmärkt medicin för konsumenten inom oss att inte alltid få ut något känslomässigt av gudstjänsten men ändå fortsätta att be, skriver Arborelius. Artikeln ger ett välgörande perspektiv på alla försök att instrumentalisera gudstjänsten eller sätta människans självförverkligande i centrum för gudstjänst-

firandet. Peter Halldorf är inne på liknande tankegångar när han skriver om tidegården som en böneform som får näring av Bibelns ord och kyrkans gemensamma bön och därmed hjälper den bedjande att i sin bön inte enbart kretsa kring sig själv.

Ninna Edgardh, TD, präst i Svenska kyrkan och liturgikforskare, diskuterar maktperspektiven i gudstjänsten. Hon uppmärksammar oss på att allt gudstjänstarbete innehåller frågor om makt. Vem formulerar och vem avgör vad som är rätt gudstjänstteologi? Trots detta menar hon att maktfrågor när det gäller gudstjänsten sällan ventileras, vare sig i kyrkan eller vid akademien. Hon ser tre maktförskjutningar som skett över de senaste åren. Kyrkans maktcentrum har förskjutits från globala Nord, till globala Syd. Strukturer som privilegierar grupper och människor på grundval av kön eller sexualitet har ifrågasatts. Makten har flyttats från offentliga institutioner till enskilda individer och från medborgarskap till konsumtion. Dessa förskjutningar påverkar kyrkornas gudstjänstliv och Edgardh betonar att ett kyrkohandboksarbete i dag inte kan ignorera maktfrågor.

Flera av artiklarna belyser Equemeniakyrkans konkreta gudstjänstliv. Det är givande läsning också för den som inte själv firar gudstjänst i denna kyrka. Ulla Marie Gunner skriver om gudstjänstlivet i Immanuelskyrkan i Stockholm där hon är församlingsföreståndare. En vanlig söndag firas fyra olika gudstjänster på tre olika språk med stor variation när det gäller form, liturgiska kläder och musik. Själva kyrkorummets blir en sammanhållande faktor även om de olika grupperna väljer olika delar av kyrkan för sin gudstjänst och lyfter fram olika symboler. Eleonore Gustafsson, pastor i Evangeliska Frikyrkan, skriver personligt om sin egen väg och kärlek till den frikyrkliga gudstjänstspiritualiteten. En spiritualitet som lever i spänningen mellan individens personliga fromhet och församlingens gemensamma vilja och beslut. Hans Andreasson, docent i praktisk teologi i Åbo, pastor och projektledare för framtagnandet av Equemeniakyrkans kyrkohandbok presenterar i två artiklar hur gudstjänsten faktiskt firades i Equemeniakyrkans församlingar hösten 2013. Bland slutsatserna kan noteras att kyrkohandboken i de olika bildarsamfundet mer fungerar som inspirationskälla än som normerande gudstjänstordning. Undantaget är nattvardens firande där ordningen striktare följs. Det finns en öppenhet för att inkludera olika traditioner och rörelsen går, enligt Andreasson, mot större frihet. Generellt används kyrkohandböckerna mer vid de kyrkliga handlingarna än vid huvudgudstjänsterna, där alternativa resurser för gudstjänstgestaltning nyttjas i större utsträckning.

Tendensen att se kyrkohandboken som en inspirationskälla bland annat gudstjänstmaterial väcker frågan om hur handboken kan bli allas eller i varje fall många. Den frågan ställer Boel Hössjer Sundman, präst, TD och handläggare för Svenska kyrkans revision av kyrkohandboken. I Svenska kyrkan är kyrkohandbo-

ken ett lärodokument och som sådant något mer och något annat än ett inspirationsmaterial. Samtidigt måste också Svenska kyrkan arbeta med vad av gudstjänstlivet som regleras av kyrkohandboken och vad som är upp till den lokala församlingens beslut.

Motstånd och förvandling ger tänkvärda perspektiv på det arbete med gudstjänsten som nu pågår i flera kyrkor. Det jag särskilt tar med mig är hur relationen mellan å ena sidan individens behov och fromhet och å andra sidan en gemensam ordning för gudstjänsten är något som vi rakt genom olika kyrkotraditioner behöver arbeta med och förhålla oss till. Utmaningen att ta maktfrågorna på allvar i kyrkohandboksarbetet stannar kvar i mig efter läsningen. Rikedom i en lång tradition av bön där gudstjänstens giltighet inte är beroende av individens känslor framträder också. Just för att inte allt passar mig perfekt i ögonblicket finns utrymme för växt och förvandling.

Lena Sjöstrand,
TD, domkyrkokaplan i Lund

Christian Joppke, *Den sekulära staten under belägring. Religion och politik i Europa och USA*. Göteborg: Daidalos, 2015. 310 sid.

Christian Joppke är en tysk politisk sociolog och statsvetare med en doktorsexamen i sociologi från Berkeley (1989) och numera professor och ordförande i allmän sociologi vid universitetet i Bern, Schweiz. Han har haft tjänster vid tyska, amerikanska och kanadensiska universitet och har tidigare bland annat publicerat *Legal Integration of Islam: A Transatlantic Comparison* (2013), *Citizenship and Immigration* (2010), *Veil: Mirror of Identity* (2009) och *Selecting by Origin: Ethnic Migration in the Liberal State* (2005). Han är bland de mest citerade författarna inom området invandring. I huvudsak är han en kritiker av multikulturalism och beskriver sig själv som "en reaktionär liberal".

I sin senaste bok *Den sekulära staten under belägring. Religion och politik i Europa och USA* tar han sig an förhållandet mellan två svårseparerade och svårdefinierade fenomen – religion och politik – ur ett historiskt och institutionellt perspektiv med dubbelt fokus på Västeuropa och Nordamerika, kristendom och islam.

Ämnesvalet är en frukt av hans mångåriga studier av nationalstaten och dess samtida omvandling i väst, inte minst i relation till migration och mångkultur. Joppke skiljer mellan religion som organisationsprincip och aktör. Religion är både en strukturell kraft som format den moderna världen som kanske ingen annan och en kraft som reser anspråk inom denna värld. Han säger att på den strukturella sidan har kristendomen format det politiska livet, inklusive partisystemet, of-

fentliga institutioner och nationella identiteter på djupgående, men ändå ofta förbisedda, sätt.

Han hämtar stöd för sin tes från den inte helt kände tyske statsrättsteoretikern Carl Schmitt (1888–1985), som hävdade att vårt politiska grundlexikon till stor del består av sekulariserade teologiska begrepp och Alexis de Tocqueville (1805–1859), som skildrat religionens strukturerande kraft genom historien. Han citerar Tocquevilles klassiska *De la démocratie en Amérique* (Om demokratin i Amerika) – som utkom i två delar 1835 och 1840 – där den franske statsvetaren och historikern beskriver skillnaden mellan de europeiska statsstaterna och Amerikas Förenta Stater med avseende på förhållandet mellan religion och stat och understryker religionens normskapande kraft:

Det finns knappast någon mänsklig handling, hur personlig den än antas vara, som inte har sitt ursprung i en mycket allmän föreställning som människor gjort sig om Gud, om hans förhållande till människosläktet, om sin själs natur och om sina förpliktelser gentemot sina medmänniskor. Dessa idéer är oundvikligen den gemensamma källan till allt övrigt. (s. 8)

I ljuset av den sekularisering som ägt rum sedan upplysningstiden, kan man dock observera hur religionens normskapande karaktär i Europa ersatts av naturrättsliga resonemang om demokrati och mänskliga rättigheter. Trenden i många muslimska länder är den motsatta och man ska inte underskatta betydelsen av "religionens återkomst" i den postsekulära västvärlden. I dag råder olika förhållanden mellan statsmakterna och religionerna som aktörer. Joppke har mycket intressant att berätta om detta.

I första kapitlet ges en kortfattad genomgång av "Religion i samhälls- och statsteori". Kapitlets centrum utgörs av en diskussion om de två mest inflytelserika sociologerna Émile Durkheim (1858–1917) och Max Weber (1864–1920), som båda lämnat väsentliga bidrag till religionssociologin. Durkheims funktionalistiska och Webers substantiella religionsbegrepp är radikalt olika. Den första koncentrerar sig på vad religion gör och den andra på vad religion är. De har fortsatt att debatteras och utöva inflytande på dagens forskning.

Det andra kapitlet behandlar den för det samhällsvetenskapliga studiet av religion centrala termen "sekularisering" som kan ges mycket olika betydelser. Joppke hävdar att *sekularism* (sekulariseringens effekter) är en förutsättning för en liberal demokratisk stat och att den förverkligats genom en slumpartad historisk process med den latinska kristendomen i en nyckelroll. Utan kristendomen skulle vi inte leva i en sekulär tid enligt Joppke.

I kapitel tre och fyra lämnar författaren religion som struktureringsprincip och tar upp religion som aktör i